

II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.4(477)

© 2015 р. **О.В. Білоскурська**

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці

КАТЕГОРІЯ «ЦІННОСТІ» В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ

Розглянено категорії «цінність» у конституційному праві, проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «конституційні цінності» й обґрунтовано авторське визначення даного поняття.

Ключові слова: аксіологія, цінність, конституційні цінності, благо, Конституція України, Конституційний Суд України.

Постановка проблеми. На сьогодні аксіологія розглядається не лише як філософське вчення про природу цінностей, їх значення в житті людини та суспільства, а також досліджується політологами, соціологами, психологами та юристами. У науці існують уже непоодинокі міркування з приводу формування юридичної аксіології, і першочергово – конституційної аксіології [1]. Дослідження категорії «цінності» в конституційному праві характеризується певним рівнем актуальності та практичної значимості. Особливе значення цінності мають при тлумаченні та застосуванні норм права. У зв'язку з цим використання вказаної категорії в конституційно-правовому аспекті потребує визначення саме її правового змісту.

Як наголошує М. Тарасов, категорія «цінності» стає «втягнутою» у сферу права, отримуючи в такий спосіб власне юридичний зміст і набуваючи статус правової в міру її укорінення в понятійному апараті юридичної науки... Поняття такого роду, виникаючи та існуючи у власних межах, змістово адаптуються до характеристик юридичної науки й особливостей юридичної практики, набувають відмітного від свого прототипу обсягу, включаються в систему юридичних понять, тобто беручи участь у формуванні предмета науки. Автор звертає увагу, що такі поняття можна умовно назвати «консолідованими», оскільки вони залучаються в юридичний обіг не механічно, а зазнають суттєвих змін, «адаптуються» до задач юридичних досліджень та набувають нового змісту [2, с. 165–166].

Ступінь наукової розробки проблеми. Значну увагу дослідженням проблематики конституційних цінностей приділили такі науковці, як М. Бондарь, Ф. Веніславський, О. Єреклінцева, А. Єрофеев, І. Ковальов, А. Крусян, В. Крус, С. Маврін, Л. Мурашко, Н. Неновські, М. Орзіх, П. Рабінович, Г. Ройзман, М. Савчин, М. Салей,

О. Снежко, В. Чіркін та ін. Зазначимо, що погляди вчених на поняття конституційних цінностей мають окремі відмітності, що є певним бар'єром не тільки для їх сприйняття, а й реалізації. Відповідно, існує потреба в узагальненні єдиного трактування поняття конституційних цінностей. Саме такий аспект визначає актуальність запропонованої наукової публікації.

Метою статті є дослідження категорії цінності в конституційному праві та визначення її поняття.

Виклад основного матеріалу. Конституційне право нерідко використовує таку категорію, як цінності. Дана категорія універсальна та багатогранна і має, перш за все, не правовий, а, швидше, філософський, соціологічний та моральний зміст. Відповідно, цінності – це інтегративна категорія, яка вивчається багатьма науками та галузями гуманітарного знання. «Цінності не зводяться ні до об'єктивної реальності, ні до галузі довільних суб'єктивних визначень. Вони відображають реальний зв'язок людини та світу природних і соціальних явищ, що мають позитивну соціальну значимість для життєдіяльності особистості та суспільства» [3, с. 2]. Категорія «цінність» відображає переваги, орієнтації, інтереси окремих осіб, груп і прошарків суспільства, при цьому «цінності пов'язані з пізнавальною, творчою та практичною діяльністю, що опосередкована вольовими рішеннями» [4, с. 5]. Водночас використання вказаної категорії в конституційно-правовому аспекті викликає необхідність визначення саме її правового змісту і тих особливостей, які зумовлені правовим наповненням. На думку О. Снежко, у праві за допомогою цінностей установлюються юридичні властивості цього явища, оскільки правові цінності вважаються нормативними за своєю суттю [5, с. 13].

У юридичній літературі існують різноманітні визначення поняття «цінність». Так, окремі науковці під цінністю розуміють об'єктивну зна-

чимість явища або процесу, на якій заснована оцінка. За своєю природою цінність об'єктивна, а оцінка – суб'єктивна. Ціннісне ставлення будується на взаємозв'язку суб'єкта й об'єкта і припускає їх оцінку [6, с. 104]. На думку видатного болгарського вченого Н. Неновскі, цінності розглядаються як «предмети, явища та їх властивості, що задовольняють людські потреби», «цінності являють собою цілі, до яких прагнуть люди» [7, с. 25]. С. Маврін під цінністю вбачає «визначення чогось бажаного чи такого, що заслуговує на повагу або ж такого, що в більшій чи меншій мірі володіє певним ступенем вагомості, значимості чи корисності» [8, с. 3]. Цінність – це властивість об'єкта, необхідна індивіду, суспільству, зважаючи на його здатності задовольняти певну потребу, відповідати конкретному інтересу та поставленій меті [9, с. 16]. Отже, можна говорити про те, що цінностями слугують вагомі, значущі, необхідні об'єкти, що здатні задовольняти чи сприяти реалізації інтересів суб'єктів.

Ми розділяємо думку вчених-науковців, які розглядають цінність як благо. Зокрема, Ф. Веніславський наголошує, що «категорія «цінність» означає певне благо, добро, загальне позитивне значення тих чи інших явищ як для окремої людини, так і для різноманітних соціальних спільнот» [10, с. 259]. О. Автономов стверджує, що під цінністю зазвичай розуміють певне благо, якому надається перевага серед інших благ [11, с. 26]. Тобто цінність є однією з істотних умов повноцінного існування людини, а також суспільства, певним указівником поведінки індивіда та демократизму держави.

Отже, як бачимо, цінності – це блага, що належать винятково людині чи суспільству в цілому, оскільки слугують об'єктами її (його) інтересів, що проявляються тільки через їх відношення до тих чи інших явищ і виступають однією із передумов повноцінної життєдіяльності людини чи суспільства.

Як звертає увагу Н. Неновскі, у XX столітті виникає цілий напрямок – правова аксіологія, що розкриває зв'язок права з цінностями й оцінками, а також установлення його власної цінності [7, с. 3]. Загалом можна сказати, що за останні роки до таких категорій як «цінності», «цінності в праві» чи «конституційні цінності» зростає увага вчених-науковців [12]. Так, виникнення та становлення теорії прав і свобод людини, прийняття конституцій держав, а надалі й конституційні реформи відповідно призвели до розгляду та вивчення проблем з питань цінностей та виникнення дискусій

щодо норм, за допомогою яких вони повинні бути закріпленні в тексті конституцій.

Конституція України є нормативним актом, що конкретизує, першочергово, правове становище людини та регулює її правову поведінку, закріплюючи її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю. Загалом категорія «цінність» у випадку закріплення її на конституційному рівні стає правовою та набуває загальнообов'язкового значення, спрямовуючи зусилля учасників конституційно-правових відносин на забезпечення стабільності громадянського суспільства та держави. Як звертає увагу Ф. Веніславський, «Конституція України як Основний Закон і суспільства, і держави на найвищому правовому рівні закріпила низку фундаментальних цінностей, які відбивають найбільш значущі ідеї та прагнення українського народу, і, як наслідок, визначають зміст, «філософію» та спрямованість не тільки конституційно-правового регулювання, а й усієї національної системи права в цілому» [10, с. 259]. Відповідно, одним зі стримуючих чинників для проведення чи реалізації окремих реформаційних процесів у державі виступає саме неналежна оцінка правових цінностей, і першочергово конституційних. Ставлення як окремої людини, громадянина, так і суспільства в цілому до конституційних цінностей є відображенням вагомості та стабільності даного суспільства.

У вітчизняній правовій науці простежується все більший інтерес конституціоналістів до питань конституційних цінностей, відбувається розуміння конституційних цінностей та їх значення у правовій теорії та практиці. Вважаємо, що в умовах конституційного реформування та модернізації в Україні це обґрунтовується імплементацією світових ідей у вітчизняну правову дійсність, інтеграцією у світову спільноту та практикою Конституційного Суду України. Крім того, конституційні цінності виступають якраз базовим елементом фундаменту української державності, за рахунок яких будується система правових цінностей громадянського суспільства та держави.

Ф. Веніславський зазначає, що особливістю конституційних цінностей є те, що вони формуються в суспільній свідомості фактично протягом усього часу становлення національної державності, частково відображаються чи безпосередньо закріплюються в різноманітних політико-правових актах, що приймаються на різних етапах розвитку держави і суспільства та потрапляють до офіційного тексту чинного Основного Закону вже у своєму здебільшого сформульова-

ному та завершеному вигляді. Після цього вони набувають формального юридичного верховенства, всеохоплюючого характеру і прямої дії, виступають важливим чинником соціального регулювання, основоположними орієнтирами всього державно-правового розвитку, визначальним критерієм оцінювання дій та рішень суб'єктів конституційно-правових відносин [10, с. 259–260]. В. Крусс вважає, що категорія конституційних цінностей повинна зайняти своє місце в системі засобів та механізмі конституційно-правового впорядкування соціального життя. Характеристика конституційних цінностей застосовується і до вищих ідеалів (першопринципів), і до благ практичного порядку, і до можливостей їх набуття [13, с. 183]. Науковець наголошує, що конституційні цінності – це цінності особливого роду.

У юридичній літературі можна зустріти різні міркування щодо поняття конституційних цінностей. Зокрема, під конституційними цінностями розуміються втілені в Основному Законі національні інтереси – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні та духовні цінності народу, визначальні потреби суспільства і держави [14]. О. Снежко зазначає, що під конституційними цінностями належить розуміти основоположні, детально узагальнені принципи (цілі, установки), що лежать в основі держави та визначають державно-правовий розвиток країни [5, с. 13].

На думку окремих науковців, «конституційні цінності являють собою конституційовані публічні та приватні інтереси учасників конституційних правовідносин, що представляють особливу значущість для розвитку держави (союзу держав, світової спільноти) на конкретному історичному етапі, які закріплюються конституцією та охороняються нею (писаною чи неписаною) [15, с. 86]. Як бачимо, під конституційними цінностями вбачають першочергово об'єкти, що слугують для правового розвитку держави.

Деякі науковці під конституційними цінностями вбачають сукупність універсальних і пріоритетних соціальних принципів (цілей, установок), формалізованих в Основному Законі і (або) таких, що виходять з результату конституційно-оціночної діяльності судових органів конституційного контролю, що забезпечують найбільш оптимальний розвиток особистості, суспільства і держави на основі балансу приватних і публічних інтересів [16, с. 12; 17, с. 23].

Відомі конституціоналісти під конституційними цінностями розуміють об'єкти, що відображені в Конституції і визначають основні її положення та захищаються нею. Зокрема, М. Са-

вчин конституційними цінностями вважає певні універсалії, що забезпечуються засобами правового захисту відповідно до конституції та визначають зміст її принципів і норм [18, с. 113]. М. Вітрук наголошує, що конституційні цінності – це різноманітні об'єкти реальної дійсності, визнані в якості основних цінностей, що знайшли своє закріплення і гарантування в використанні, реалізації, охороні та захисту в Конституції як основному законі громадянського суспільства та держави [19, с. 14].

Узагальнюючи трактування конституційних цінностей, що існують в юридичній літературі, зазначимо, що більшість науковців розкриває поняття конституційних цінностей через такі, що закріплені в Основному Законі особливо значущі ідеї, ідеали та принципи, яких повинні дотримуватися чи до яких повинні прагнути як людина так і суспільство, держава і, які при належній реалізації передбачають позитивні наслідки.

Слід зауважити, що коло конституційних цінностей не обмежується лише тими, що безпосередньо закріплені в тексті Конституції, оскільки «...конституція – це не текст, це ціннісна система, цінності, які живуть, відтворюються, направляють суспільне життя» [20]. «Ціннісна значущість властива не тільки Конституції в цілому, але й нормам Основного Закону, які є відображенням фактично сформованих і юридично визнаних уявлень про соціальні пріоритети і найбільш оптимальні моделі облаштування суспільного і державного життя, про співвідношення цінностей влади і свободи, рівності й справедливості, соціальної державності. У даному випадку конституційні цінності мають пряме текстуальне конституційне оформлення, норми Основного Закону виконують аксіологічну функцію» [21, с. 107].

Як наголошує М. Салей, системний аналіз положень Конституції надає можливості виокремити в її тексті такі основні цінності як: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека (ст. ст. 3, 27, 49 Конституції України); гідність та свобода людини (ст. ст. 21, 28 Конституції України); право на вільний розвиток особистості (ст. ст. 23, 34, 35, 53 Конституції України); правова рівність (ст. ст. 21, 24 Конституції України); верховенство права (ст. ст. 1, 8 Конституції України); демократія (ст. ст. 1, 5 Конституції України); суверенітет та територіальна цілісність України (ст. ст. 1, 2, 17 Конституції України); республіканська форма правління (ст. 5 Конституції України) та інші [21, с. 107–108]. До конституційних цінностей можуть належати і інші норми Основного Закону, підтвер-

дженням чого є рішення Конституційного Суду України. М. Салей звертає увагу, що Конституційний Суд України активно залучає аксіологічний потенціал конституційних норм для формування правових позицій щодо конкретних питань у конституційно-правових спорах. Аналізуючи окремі рішення Конституційного Суду автор приходиться до висновку, що єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні приділяє велику увагу захисту основних конституційних цінностей, серед яких виокремив верховенство права, пріоритет природних прав людини, справедливість тощо [21, с. 108]. Крім того, зауважимо, що конституційні цінності можуть бути не передбачені безпосередньо в Конституції, а впливати зі змісту тексту Основного Закону в процесі правозастосування, про що також свідчить практика Конституційного Суду України.

Отже, до конституційних цінностей належать цінності, що передбачені в тексті Конституції України, а також цінності в рішеннях Конституційного Суду України, що тлумачать відповідні конституційні норми.

Висновки. Конституційні цінності є відображенням найвагоміших принципів, ідей, спрямувань, прагнень людини та громадянина. Вони є вагомою складовою стабільності української державності. Відповідно дослідження зазначеної категорії є суттєвим аспектом юридичної науки і конституційної аксіології зокрема, що відіграє як правотворче, так і правозастосовче значення.

Узагальнюючи існуючі наукові підходи щодо визначення конституційних цінностей, значимо, що це існуючі в різних юридичних формах закріплені Конституцією та такі, що впливають з її тексту шляхом офіційного тлумачення блага, що забезпечуються засобами правового захисту та сприяють розвитку та становленню особи та суспільства.

Надалі формування системи конституційних цінностей, їх деталізація дозволить сформулювати більш ґрунтовну концепцію вітчизняного конституціоналізму, що буде основою для подальших наукових досліджень.

Список літератури

1. Крусян А. Р. Політико-правові цінності сучасного українського конституціоналізму (в контексті аксіологічного виміру конституційного права) / А. Р. Крусян // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. – Одеса : Фенікс, 2012. – Вип. 45. – С. 3–13; Савчин М. В. Конституціона-

лізм і природа конституції : монографія / М. В. Савчин. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. – 372 с.; Ковальов І. П. Конституційна аксіологія як форма системного аналізу конституціоналізму / І. П. Ковальов // Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Сер. Право : Вип. 1. – 2011. – С. 135–142; Салей М. Аксіологія в конституційному праві: до постановки питання про зміст та поняття / М. Салей // Юридичний вісник. – 2012. – № 2. – С. 133–137; Бондарь Н. С. Судебный конституционализм в России в свете конституционного правосудия : монографія / Н. С. Бондарь. – М. : Норма; ИНФРА-М, 2011. – 544 с.; Мурашко Л. О. Правообразование в аксиологическом контексте : монографія / Л. О. Мурашко. – Минск : Право и экономика, 2012. – 281 с.; Политико-правовые ценности. История и современность / В. Графский, В. Нерсеянц, Д. Дождев, Н. Ефремова, Н. Козлова, Л. Лаптева, Л. Мамут. – М. : Едиториал УРСС, 2000. – 256 с.

2. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки / Н. Н. Тарасов. – Екатеринбург : Из-во Гуманитарного Университета, 2001. – 265 с.

3. Жежель Л. В. Теоретические подходы к проблеме классификации ценностей / Л. В. Жежель // Юридическая психология. – 2013. – № 1. – С. 2–4.

4. Мартышин О. В. Проблема ценностей в теории государства и права // Государство и право. – 2004. – № 10. – С. 5–14.

5. Снежко О. Правовая природа конституционных ценностей современной России / О. Снежко // Сравнительное конституционное обозрение. – 2005. – № 2. – С. 13–16.

6. Давидов П. Г. Право і моральність як соціальні цінності / Давидов П. Г., Хрімлі І. О. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2005. – №2. – С.104–111.

7. Неновски Н. Право и ценности / Неновски Н. [пер. с болг. В. М. Сафронова]. – М. : Прогресс, 1987. – 248 с.

8. Маврин С. П. Конституционные ценности и их роль в российской правовой системе / С. П. Маврин // Журнал конституционного правосудия. – 2012. – № 3 (27). – С. 1–13.

9. Самигуллин В. К. Закат права или переоценка ценностей / В. К. Самигуллин // Ленинградский юридический журнал. – 2006. – № 2. – С. 15 – 26.

10. Веніславський Ф. В. Конституційні цінності як елемент правової культури / Веніславський Ф. В. // Вісник Національної юридичної

академії України імені Ярослава Мудрого. – 2011. – № 8. – С. 259–260.

11. Конституція в XXI веке: сравнительно-правовое исследование : монография / отв. ред. В. Е. Чиркин. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. – 656 с.

12. Алекси Р. Природа философии права / Р. Алекси // Проблемы философии права. Том II. – Київ-Чернівці : Рута, 2004. – С. 19–26; Веніславський Ф. В. Конституційні цінності як елемент правової культури / Веніславський Ф. В. // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2011. – № 8. – С. 259–260; Ереклинцева Е. В. Суверенитет и демократия как конституционные ценности современной России : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ереклинцева Елена Владимировна. – Челябинск : Челяб. гос. ун-т, 2010. – 25 с.; Савчин М. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні / М. Савчин // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 1. – С. 111–120; Шустров Д. Г. Иерархия конституционных ценностей / Д. Г. Шустров // Конституционное и муниципальное право. – 2013. – №6. – С. 6–14.

13. Красс В. И. Теория конституционного правопользования / В. И. Красс. – М. : Норма, 2007. – 752 с.

14. Ювілей конституційного контролю // Закон і бізнес. – 21 жовтня. – 2011 р.

15. Аничкин Е. С. Соотношение универсальных и национальных конституционных ценностей в странах Европейского союза / Аничкин Е. С., Рудт Ю. А. // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2013. – №2 (29). – С. 86 – 88.

16. Ереклинцева Е. В. Суверенитет и демократия как конституционные ценности современной России : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ереклинцева Елена Владимировна. – Челябинск : Челяб. гос. ун-т, 2010. – 25 с.

17. Ройзман Г. Б. Понятие и юридическая природа конституционных ценностей / Г. Б. Ройзман // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012. – № 1 (255). – Право. Вып. 31. – С. 18–24.

18. Савчин М. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні / М. Савчин // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 1. – С. 111–120.

19. Витрук Н. В. Конституция Российской Федерации как ценность и конституционные ценности: вопросы теории и практики / Н. В. Витрук // Конституционные ценности: содержание и проблемы реализации. Материалы международной научно-теоретической конференции (4 – 6 декабря 2008 г.). В 2-х т. Т. 1. – М. : Российская академия правосудия, 2010. – С. 9 – 20.

20. Representing popular sovereignty: the constitution in American political culture by Daniel Lessard Levin. Albany: State University of New York Press, 1999. – <http://www.bsos.umd.edu/gvpt/lpbr/subpages/review/s/levin99.html>.

21. Салей М. Система конституційних цінностей в Україні / М. Салей // Юридичний вісник. – 2013. – № 2. – С. 105–109.

Стаття надійшла до редколегії 21 жовтня 2015 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” відповідальним секретарем Р.О. Гаврилюк.

O.V. Biloskurska

Category “values” in constitutional law

Summary

The article is devoted to the «values» category in constitutional law. The author analyzed scientific approaches to the definition of term «constitutional values» and established her own definition of this concept.

Keywords: axiology, value, constitutional values, good Constitution of Ukraine, Constitutional Court of Ukraine.

E.V. Beloskurskaya

Категория «ценности» в конституционном праве

Аннотация

Рассмотрено категории «ценность» в конституционном праве, проанализированы научные подходы к определению понятия «конституционные ценности» и обосновано авторское определение данного понятия.

Ключевые слова: аксиология, ценность, конституционные ценности, благо, Конституция Украины, Конституционный Суд Украины